

УДК 141.311–159.955.2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПСИХОЛОГА” ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Черепехіна О.А.

I. Вступ

Соціальні та економічні зміни, що відбуваються останніми роками в Україні, зумовлюють виникнення широкого кола особистісних і міжособистісних проблем, вирішення яких потребує кваліфікованої допомоги фахівців. У зв'язку з цим підвищується попит на послуги психологів у різних сферах суспільної діяльності й, відповідно, зростають вимоги до якості фахової підготовки психологічних кадрів у вищих навчальних закладах. Таке підвищення вимог поширюється і на рівень професіоналізму психолога. Феномен професіоналізму психолога є малодослідженим у психолого-педагогічній науці, тому його наукове осмислення на сьогодні є актуальним.

Особистісно орієнтований підхід та гуманізація вищої освіти детермінують необхідність пошуку шляхів удосконалення професійної підготовки фахівців, зокрема, засобів формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ, на що вказують у своїх працях Д. Белухін, О. Дмитренко, А. Маркова, Н. Пов'якель, З. Решетова, П. Терлецька, Н. Чепелева, Л. Уманець, Т. Щербакова та ін. Реформування системи вищої освіти – один з вирішальних чинників підвищення інтелектуального потенціалу країни. Проблеми фахової підготовки професіоналів у різних сферах психологічної практики набули для вітчизняної педагогічної науки особливої актуальності. Інтерес до проблем психологічної освіти визначається потребами гуманізації всіх сторін суспільного життя, що, у свою чергу, підвищує потребу держави, установ і окремих громадян у відповідних послугах та висуває перед вищими навчальними закладами завдання підвищення якості підготовки майбутніх психологів.

II. Постановка завдання

Мета статті – розкрити поняття “професіоналізм психолога” як соціально-психологічний феномен.

III. Результати

Професія психолога є особливим видом діяльності, який вимагає, окрім знань, специфічних особистісних якостей, особливої структури професіоналізму. Тому однією з найактуальніших проблем у сфері професійної освіти фахівців-психологів у вищих навчальних закладах стає формування у молоді, яка здобуває спеціальну психологічну підготовку в умовах вищих навчальних закладів, професіоналізму, разом з теоре-

тичним знаннями і професійними вміннями, що є фундаментом будь-якої професії. Це потребує комплексного педагогічного підходу до створення умов для формування професіоналізму в процесі фахової підготовки психологів. Необхідність таких перетворень у сфері освіти відображено в Законі України “Про освіту”, Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національній доктрині розвитку освіти, Концепції гуманітаризації вищої освіти (1996).

Результати вивчення теоретичних досліджень і досвід практичної організації педагогічного процесу в навчальних закладах, що здійснюють підготовку майбутніх психологів, засвідчили, що проблема формування професіоналізму майбутніх фахівців з психології у процесі фахової підготовки ще не знайшла свого належного науково-методичного вирішення. Однак певна теоретико-методологічна база для вирішення цих завдань уже створена. Деякі роздуми щодо базових характеристик діяльності психологів, вимог до особистості майбутніх спеціалістів, особливостей підготовки кадрів цього профілю подані в працях зарубіжних (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) та вітчизняних (Г. Абрамова [1], О. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Бурлачук, Н. Зубалій, Н. Коломінський, С. Максименко, В. Моргун, В. Татенко, Т. Титаренко, М. Савчин, В. Семіченко, В. Панок, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.) науковців.

Отже, як зазначалося вище, реалії ХХ ст. такі, що фактично кожен індивід схильний до стресу, фрустрації, професійних деформацій тощо, тому актуалізується роль психолога як фахівця, здатного допомогти індивідові у вирішенні проблем особистого й міжособистісного характеру, життєвих труднощів тощо. Особливе місце в становленні особистості психолога-професіонала належить ВНЗ, на яких покладена місія не лише підготовки майбутніх фахівців у сфері психологічної допомоги, а й формування професіоналізму студентів, що навчаються за фахом “Психологія”.

Проблеми формування професіоналів й професіоналізму людини не можуть розглядатися поза контекстом особистісного зростання і акме індивіда. Поява нових інформаційних технологій, комп'ютеризація праці і життя людини спричинили зміну традиційних уявлень про професійну діяльність, професіоналів і професіоналізм. Особливої

актуальності це набуває, коли мова йде про професію психолога. Індивід, який має особисті проблеми, перебуває лише на шляху особистого зростання, не зможе допомогти іншому індивідові, який має труднощі. Мова йде про психолога-спеціаліста.

Під професіоналізмом у літературі зазвичай розуміється особлива властивість людей систематично, ефективно й надійно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті "професіоналізм" відображається такий рівень оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, яка відповідає стандартам, що існують у суспільстві, і об'єктивним вимогам. Професіоналізм С. Дружилов розглядає як інтегральну характеристику людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності й індивідуальності), що виявляється в діяльності та спілкуванні. Професіоналізм людини – це не лише досягнення нею високих виробничих показників, а й особливості її професійної мотивації, система її спрямувань, ціннісних орієнтацій, змісту праці для самої людини [2].

Проблема професіоналізму складна і багатоаспектна та має давню історію наукового вивчення. Зокрема, питання формування професіоналізму висвітлені в працях С. Батишева, Є. Климова, Н. Кузьміної, А. Маркової, Н. Пряжнікова, В. Сластьоніна та ін. Дослідження основних інваріантів професіоналізму почалося з вивчення соціально-перцептивних особливостей педагогів ще в 70-ті рр. ХХ ст. у Гродненському та Кубанському університетах Росії. Проникнення в закономірності соціально-перцептивної регуляції педагогічної діяльності і спілкування вимагало посиленої уваги до аналізу уявлень, що формуються у вчителя, і понять про учня як основний предмет педагогічної діяльності. Різними авторами в різні періоди були виявлені і вивчені рівні й типи соціальної перцепції вчителя, залежність її змісту від типу організації діяльності, від особливостей особистості вчителя; види дій рефлексії в структурі соціальної перцепції вчителя; зміст і функції соціально-перцептивного еталону школяра; взаємозалежність змістовної, операціональної й мотиваційної сторін соціальної перцепції; творчі аспекти пізнання вчителем особистості учня; формування соціально-перцептивних умінь студентів педвузів; акмеологічні аспекти становлення сфери перцептивної рефлексії студентів і вчителів; соціально-перцептивні й рефлексивні аспекти конфлікту; формування здатності до емпатії тощо. Отже, постає важлива науково-педагогічна проблема – концептуалізація поняття професіоналізму.

Вивчення наукових праць Н. Кузьміною [3] дає змогу під професіоналізмом діяльності педагога розуміти кількісну характеристику суб'єкта педагогічної праці, що ви-

дображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь і навичок, у тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення професійних завдань, що дає можливість здійснити педагогічну діяльність з високою і стабільною продуктивністю. Поділяючи позицію цього автора, ми розуміємо під професіоналізмом особистості педагога якісну характеристику суб'єкта педагогічної праці, що відображає високий рівень розвитку креативності, професійно важливих й особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, адекватний рівень домагань, а також мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток спеціаліста. Н. Кузьміна також зазначає, що таке розмежування дефініцій професіоналізму педагога є доцільним, особливо під час вирішення практичних завдань, пов'язаних з його розвитком, що дасть змогу більш організовано здійснити означений процес, оскільки на його різних етапах певний із його видів може домінувати: по-перше, інтенсивний розвиток умінь гальмуватиметься, якщо від його рівня будуть відставати відповідні йому психологічні професійно важливі якості; по-друге, випереджальний розвиток професійно важливих якостей дасть змогу засвоїти нові вміння або підвищити ефективність уже існуючих; по-третє, так може тривати до того часу, доки не настане відповідність, їх гармонійне поєднання [4].

У такому контексті слід акцентувати увагу на тому, який критерій високої продуктивності діяльності, що характеризує професіоналів, нерідко виступає підґрунтям для ототожнення феномену "професіоналізм" з відмінним від нього феноменом "професійна майстерність", які часто розглядаються в психолого-педагогічній літературі як ідентичні, на що вказує С. Іванова. На відміну від цієї позиції, у межах педагогічної літератури наявні й дві прямо протилежні точки зору. Перша представлена ідеями Ю. Чабанського, який вказував, що професіоналізм учителя – це певний рівень сформованості його педагогічної майстерності. Друга – протилежна позиція І. Харламова, який, навпаки, розглядає професіоналізм педагога як ширше за обсягом поняття, що відображає сукупність властивих йому рівнів, представлених педагогічною вправністю як основою професіоналізму, що виявляється через набуття вчителем системи професійно важливих навичок і умінь; педагогічною майстерністю як доведеною до високого рівня досконалістю вправністю вчителя у сфері навчально-виховної діяльності, що характеризується адекватністю використовуваних ним на практиці методів і прийомів роботи; педагогічною творчістю; педагогічним новаторством [6].

Наведена вище точка зору знаходить своє підтвердження у працях І. Багаєвої, В. Панчука та І. Хоменко, які, досліджуючи проблему професіоналізму педагогічної діяльності, вказують, що поняття "професіоналізм" є дефініцією вищого рівня, ніж поняття "майстерність", пояснюючи це тим, що майстерність педагога ґрунтується переважно на його практичних, прикладних уміннях щось робити, майструвати, на що вказують В. Ситаров та В. Маралов, а професіоналізм – це інтегрований показник особистісно-діяльнісної суті педагога, зумовлений мірою реалізації його громадянської зрілості, відповідальності та професійного обов'язку, що знаходимо у працях В. Панчука.

Продовжуючи почату вище думку, пояснимо, що професіоналізм діяльності виявляє свою сутність як мистецтво формувати засобами своєї професійної діяльності продуктивний результат роботи, вирішували професійні, соціальні й особистісні проблеми; психологічна та особистісна якість, яка характеризується не стільки професійними знаннями, навичками, скільки непередаваним мистецтвом постановки і вирішення професійних завдань, особливим розумінням дійсності в цілому і складних ситуацій діяльності [2].

Конкретизуючи свою думку, І. Багаєва, В. Панчук та І. Хоменко услід за Н. Кузьміною акцентують увагу на тому, що професіоналізм характеризується своєю особистісною й діяльнісною сутністю. Сутність першої становлять знання фахівця, необхідні для виконання ним завдань професійної діяльності, а також його специфічне ставлення до об'єкта, процесу, умов своєї професійної діяльності, що характеризується усвідомленням необхідності свого постійного самовдосконалення як професіонала. Діяльнісну, або процесуальну суть професіоналізму, становить комплекс умінь, таких як гностичні вміння, самовдосконалення, спілкування, вміння перетворювати діяльність (свою власну й учнів), реконструювати навчально-виховну інформацію з метою одержання очікуваного результату своєї праці. Відзначимо й те, що І. Багаєвою було обґрунтовано базову модель професіоналізму педагогічної діяльності, яка, будучи інваріантною для всіх рівнів її втілення, містить такі взаємопов'язані компоненти: 1) професіоналізм знань як основа для формування професіоналізму загалом; 2) професіоналізм спілкування як готовність і вміння використати систему знань на практиці; 3) професіоналізм самовдосконалення, який забезпечує динамічність, розвиток цілісної системи функціонування "педагог-професійна діяльність" через адекватне самооцінювання й своєчасне коректування виявлених у процесі педагогічного спілкування особистісних недоліків і поповнення блоку інформації, необхідної

для підтримки його предметної й операціональної компетентності на високому рівні.

Отже, незважаючи на те, що між феноменами "професіоналізм" та "майстерність" нами дійсно було виявлено багато спільного, однак більш ретельне їх дослідження дає підставу стверджувати, що вони все ж таки не є тотожними. Доказом цього слугують такі аргументи. По-перше, майстерність в енциклопедичній літературі визначається як високе мистецтво у певній сфері, а майстер – як спеціаліст, що досяг високого мистецтва у своїй справі. По-друге, майстерністю, за К. Платоновим, у психології праці називається властивість особистості, набута з досвідом, як вищий рівень професійних умінь у певній галузі, досягнутий на основі гнучких навичок і творчого підходу. По-третє, майстерністю у педагогічній енциклопедії називається високе мистецтво навчання та виховання, що постійно вдосконалюється.

Професіоналізм, на відміну від майстерності, за Н. Битяноюю, не може сформуватися у людини із занять тільки однією і тією діяльністю, якій вона присвятила себе, особливо якщо ця діяльність складна за своїм характером. Високий рівень професіоналізму, хоча й неможливий без розвитку в людини спеціальних здібностей, знань і вмінь, але, як акцентує дослідниця, найважливішою умовою досягнення такого професіоналізму також обов'язково є потужний розвиток у людини загальних здібностей, перетворення загальнолюдських цінностей у її власні цінності. Під останніми Н. Битянова розуміє сукупність елементів, що визначають особистісно-позитивне ставлення до професії; розуміння своїх обмежень і ресурсів професійної діяльності; власний досвід життя в цілому, який визначає прогресивний шлях до саморозвитку, а не професійні вимоги; особливості індивідуального "бачення" засобів професійного пізнання, спілкування і праці, проблемних ситуацій, норми професійного мислення, що виникають унаслідок рефлексивного засвоєння професійної діяльності.

Є. Рогов також виявив, що формування професіоналізму в особистісному плані здійснюється відповідно до трьох напрямів. Перший представлений зміною всієї системи діяльності, її функцій та ієрархічної побудови, оскільки в ході вироблення відповідних трудових навичок відбувається рух особистості шаблями професійної майстерності, розвивається специфічна система виконання діяльності – індивідуальний стиль діяльності. Другий – зміною особистості суб'єкта, що виявляється як у зовнішніх проявах (моториці, мовленні, емоційності, формах спілкування), так і у формуванні елементів професійної самосвідомості та професійного світогляду. Третій – зміною відповідних компонентів установки суб'єкта щодо об'єкта діяльності, що виявляється в когнітивній сфері (у рівні інформованості про нього,

рівні усвідомлення його значущості); в емоційній сфері (зацікавленості об'єктом, схильності до взаємодії з ним і задоволеності від цього, незважаючи на труднощі) та в практичній сфері (в усвідомленні своїх реальних можливостей впливу на цей об'єкт) [5].

Ми погоджуємося з Є. Роговим у тому, що професіоналізм має широкий спектр проявів – від дилетантства (поверхових професійних знань, умінь і навичок) до вищих шаблів майстерності, коли установка суб'єкта професійної діяльності впливати на об'єкт замінюється його потребою у взаємодії з ним, що дає змогу говорити про становлення професійної культури, і до жорстких професійних стереотипів, часом аж до професійної деформації особистості [5].

Наукові пошуки та осмислення категорії "професіоналізм" у педагогічній площині дають змогу стверджувати, що категорія "майстерність" є дуже важливою, але все ж таки складовою категорії "професіоналізм", оскільки перша трактується вужче, як основоположний етап руху до вищих людських (професійних і моральних) досягнень, на основі чого відбувається формування професіоналізму діяльності й особистості. Наголошуючи на тому, що досягнення професіоналізму неможливе без становлення морально-духовного "Я" особистості. І. Бех доводить, що воно вміщує в суб'єктивній формі систему відповідних суспільно значущих пріоритетів, створюється в процесі розвитку її морально-духовної свідомості й самосвідомості. При цьому свідомість забезпечує розвиток позитивних ставлень до певних моральних норм, тобто особистісних властивостей, а самосвідомість – їх емоційно-ціннісне оцінювання. У результаті цієї своєрідної "діяльності переживання" особистісна властивість може перетворитися на відповідну особистісну цінність, конкретний образ морально-духовного "Я" як безумовне вартісне надбання і складова ядра особистості. Зосереджуючись на процесі трансформації особистісних властивостей в особистісні цінності, І. Бех стверджує, що про справжню особистісну властивість можна говорити лише тоді, коли вона втілюється в певний моральний вчинок.

Конкретизація сутності і вияв діалектичного взаємозв'язку понять "професіоналізм" і "професійна майстерність", а також обґрунтування правомірності розкриття їх сутності як провідних категорій педагогічної акмеології, зокрема таких як "акмеологічні інваріанти професіоналізму" і "високий акмеологічний рівень" психолога, дають можливість по-новому подивитися на шляхи і детермінанти його професійного розвитку та саморозвитку. Отже, доходимо висновку, що професіоналізм, за визнанням багатьох авторів, не зводиться лише до сукупності професійних знань і умінь, він також визначається рівнем розвитку особис-

тісно-професійних якостей, спрямованістю, особливостями мотивації, професійно-ціннісними орієнтаціями і змістом, який професіонал вкладає у свою діяльність. Більшість авторів відзначають, що розвиток професіоналізму суттєво залежить від усвідомлення фахівцем призначення і змісту професійної діяльності та полягає у формуванні та прояві професійно важливих якостей і пов'язаний із самоактуалізацією сутності, із зростанням потенціалу людини як професіонала.

В останнє десятиліття проблеми професіоналізму стали предметом пильного розгляду психологічної науки (праці А. Маркової, Ф. Ісмагілової, Ю. Поваренкової, Н. Пряжнікова та ін.). Наявні теоретичні розробки і накопичені емпіричні дані за різними видами професійної діяльності дають можливість говорити про суттєве просування шляхом пізнання суті професіоналізму як психологічного феномену. Зокрема, в інженерній психології це праці В. Бодрова з психології професійної придатності, Ю. Стрелкова – з проблем операціонально-сислової структури професійного досвіду, помилок у діяльності досвідченого спеціаліста, Г.С. Никіфорова – з проблем самоконтролю і надійності професійної діяльності, Г. Суходольського з психологічної теорії діяльності. У психології праці це роботи Є. Климова з проблем професійного самовизначення, В. Шадрікова – з проблем системогенезу професійної діяльності, Є. Єрмолаєвої, – з вивчення перетворювальних ідентифікаційних аспектів професіоналізму, Д.І. Завалішиної – з аналізу взаємозв'язку професійного розвитку й професійного мислення.

Професіоналізація особистості в зрілому віці й чинники, що впливають на неї, розглядаються в акмеології (О. Бодальов, О. Деркач, Н. Кузьміна, А. Ситників). Проблеми професійної придатності, професійної компетентності, професійної ідентичності в різних видах праці детально досліджено в докторських працях Н. Глуханюка, С. Федотова, Є. Пряжнікова, Р. Тугушева, Л. Шнейдера, С. Ленькова та ін. Проте повною мірою завдання розкриття психологічних механізмів формування та розвитку професіоналізму психолога і його зв'язок із самоактуалізацією особистості ще не знайшло свого вирішення. Термін "професіоналізм" у сучасній психологічній літературі (А. Маркова, Ф. Ісмагілова, В. Горчакова та ін.) використовується для позначення великої сукупності елементів, що відображають високу продуктивність професійної діяльності. Водночас Р. Габдреев і його учні підкреслюють, що ідею професіоналізму не потрібно зводити лише до уявлення про високий рівень умілості професіонала.

IV. Висновки

Отже, ситуація, що склалася, у психології вимагає створення інтеграційного підходу

до визначення поняття професіоналізму майбутнього психолога. Цей підхід має включати досягнення різних розділів психології: психології праці, соціальної психології, психології професійного здоров'я і професійного довголіття тощо. Внесок у створення такого підходу може надати інженерна психологія, що накопичила за свою півстолітню історію величезний арсенал теоретичних концепцій, категорій, які можуть бути поширені на широкий спектр професійних діяльностей.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі ми вбачаємо у розробці моделі професіоналізму психолога ХХІ ст., обґрунтуванні концепції формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ, визначенні критеріїв сформованості професіоналізму психологів.

Література

1. Абрамова Г.С. Практическая психология : учебник для студентов вузов / Г.С. Абрамова. – 8-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2003. – 496 с.
2. Дружилов С.А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития / С.А. Дружилов. – Новокузнецк : Изд-во ИПК, 2002. – 242 с.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Педагогика, 1990. – 243 с.
4. Кузьмина Н.В. Проблемы профессиональной подготовки специалистов в вузах / Н.В. Кузьмина // Проблемы отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах / [под ред. Н.В. Кузьминой]. – Л., 1970. – С. 47–61.
5. Рогов Е.И. Психологические проблемы формирования индивидуальности личности профессионала / Е.И. Рогов // Системное исследование индивидуальности. – Пермь, 1991. – С. 84–86.
6. Харламов И.Ф. Развитие личности и целостность учебно-воспитательного процесса / И.Ф. Харламов // Сов. педагогика. – 1985. – № 7. – С. 32–37.

Черепехіна О.А. Концептуалізація поняття “професіоналізм психолога” як соціально-психологічного феномену

Анотація. У статті здійснено концептуалізацію поняття “професіоналізм психолога” як соціально-психологічного феномену.

Ключові слова: професіоналізм, професіоналізм психолога, професіоналізація психолога.

Черепехина О.А. Концептуализация понятия “профессионализм психолога” как социально-психологического феномена

Аннотация. В статье осуществлено концептуализацию понятия “профессионализм психолога” как социально-психологического феномена.

Ключевые слова: профессионализм, профессионализм психолога, профессионализация психолога.

Cherepехina O.A. Conceptualization of the term “professionalism of a psychologist” as socio-psychological phenomenon

Annotation. In the article conceptualization of concept “professionalism of psychologist” is carried out as the socialpsychological phenomenon.

Key words: professionalism, professionalism of psychologist, process of acquisition of professionalism of psychologist.